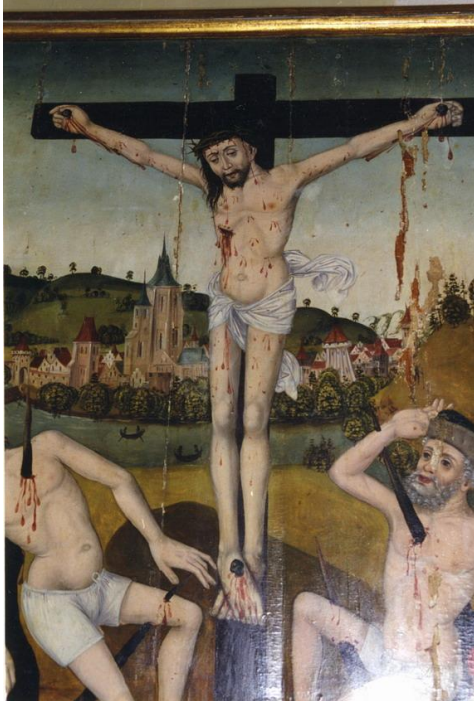

ZÁRÓJELENTÉS

Erdélyi gótikus és kora barokk oltárok
(15–17. század) topografikus felmérése
T 049550 jelű OTKA-pályázat
(2005–2009)

Résztevők:

Vezető kutató:
Dr. Végh János

Kutatók:
Bálint Ágnes
Dr. Sarkadi Emese
Szőcs Miriam

Az OTKA 049550 jelű pályázat keretében folyó munka Dr. Végh János vezető kutató irányítása alatt, az előre eltervezettek szerint, két, párhuzamosan haladó kutatást foglalt magába. Sarkadi Emese a reformációt megelőző időszak erdélyi szárnyasoltárait katalogizálta, Szöcs Miriam és Bálint Ágnes ugyanakkor a 17. századi emlékeket kutatta és mérte fel. Ennek megfelelően jelentésünkben a két kutatást és eredményeit külön-külön mutatjuk be.

I. A reformációt megelőző időszakból fennmaradt szárnyasoltárok részletes feltérképezése olyan feladat, amely régóta váratott magára. Bár a szóban forgó emlékműanyag egy része ismert volt már a korábbi szakirodalom számára, teljességre törekvő katalogizálása nem történt meg, a nyilvántartott emlékek esetében pedig – mint az a jelen kutatás folyamán kiderült - félreértések, téves információk sora rögzült, annak köszönhetően, hogy a kutatók jó része csak fényképek és a korábbi szakirodalom megállapításai alapján dolgozott.

Jelen kutatás három nagy szakaszra tagolható.

1. Az első időszak az előkészítő munkáké volt. Az eddigi közlések, restaurátoroktól, helybeliektől beszerzett szóbeli információk alapján lista készült a bejárando helyszínekről. Elkészült az emlékekről a helyszínen kitöltendő adatlap, hosszas levelezések, olykor helyszíni tárgyalások révén, beszereztük a munkához szükséges engedélyeket (a szász evangélikus püspökség és az egyes dékánátusok, a gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség és a plébániák, a múzeumok engedélyeit).

2. A munka második szakasza egyben a legidőigényesebb is volt. Az összesen 38 – részben igen nehezen megközelíthető – helyszínen történő katalogizálás önmagában is jelentős feladatot jelentett, amit gyakran nehezített a helyi hivatalok, intézmények nehézkes hozzáállása. Az elhagyott szász templomok gondnokai gyakran féltek „templomukat” kizárni a felmutatott püspöki engedély dacára; nagyobb helységek – például Szászsebes dékánja – a beszerzett püspöki hozzájárulás ellenére többször megtagadta a fotózási engedélyt. A múzeumok raktáraiból gyakran csak többszöri visszatérés után sikerült minden, a kutatás témájához tartozó emlékekhez hozzáférni, részben egyszerű féltő rosszindulat okán, részben pedig mert alapos múzeumi katalógus híján és a műtárgyak feldolgozatlansága miatt, maguk a múzeumi dolgozók sincsenek tisztában azzal,

pontosan mit és hol raktároznak. Nehézséget jelentett sok esetben az oltárok mérete. Olyan főoltárok esetében, mint a berethalmi, a medgyesi vagy a szászsebesi, jelentős felszerelést és leleményességet igényelt, hogy a 13–14 méter magas retábulumok fényképezésére, megfigyelésére sor kerülhessen.

A munka során több száz, részben digitális, részben hagyományos fényképfelvétel készült. Ezek az oltárszerkezetet, az egyes táblákat, szobrokat és részleteiket, az aktuális állapotot, restaurátori beavatkozásokat, technikai részleteket rögzítik, megkönnyítve egyúttal a tárgyaknak (a munkának egy későbbi fázisában elkészítendő) alapos leírását. A helyszíni jegyzetek szövegesen, gyakran rajzban is rögzítették a fentiekre vonatkozó megfigyeléseket, az emlékek alapvető méreteit. Könnyítette ugyanakkor a munkát, hogy az elmúlt évtized során, részben a szász közösségek gyengülése, a falvak elnéptelenedése és ezáltal a biztonsági körülmények folyamatos romlása miatt, számos oltárt helyeztek a jelentősebb városi templomokban vagy gyűjteményeknél biztonságba. Ilyen módon a medgyesi, a segesvári, a nagyszebeni templom vagy a nagyszebeni egyházmegyei múzeum több, itt összegyűjtött emlék megfigyelésére is módot adott, amelyek felkereséséhez korábban több száz kilométeres utat kellett volna megtenni. (1. kép)

Szintén a helyszíni munka részét képezte az egyházi levéltárakban (elsősorban a nagyszebeni és a brassói gyűjtőlevéltárban) folytatott kutatás, amelynek során archív felvételek (2. kép), restaurátori dokumentációk felkutatására törekedtünk. Ezek jól követhetően rögzítették az oltárokon történt változásokat: károsodásokat – esetleges szándékos károsításokat (például a reformáció idején), későbbi feltárásokat, átfestéseket. Az ilyen módon tudomásunkra jutott adatok az adatlapokon rögzítésre kerültek.

A feltérképezett emlékek technikai részleteinek tisztázását, a pontos állapotleírás elkészítését segítette elő a restaurátorokkal való folyamatos együttműködés. Indokolt esetben, amikor az alárajzolások, átfestések megfigyeléséhez ez szükségesnek mutatkozott, infravörös felvételek készítésével is restaurátort bízunk meg.

3. A munka harmadik fázisa során a helyszínen gyűjtött adatok kerültek feldolgozásra. Ekkor készült el az emlékek alapos leírása, amely gyakran eredményezte korábban figyelmen kívül hagyott részletek felfedezését a részletfelvételeknek köszönhetően. (Lásd pl. Vince mester mesterjegyét a tatárlaki és a nagydisznódi oltárokon) (3. kép) Az egyes katalógustételek keltezése csak

ritkán fogadja el a korábbi szakirodalomban rögzítetteket; a helyszíni megfigyelések rendszerint a korábbi elképzelések átgondolását, módosítását tették szükségessé. Az elmúlt évtizedekben - elsősorban biztonsági okokból történt oltáráthelyezések miatt jelentős pontja az adatlapnak az emlék jelenlegi elhelyezésének közlése is. A proveniencia kiderítése ugyanakkor, az esetek jó részében, nemcsak leltári, de további levéltári kutatást is igényel, hiszen a korábbi szakirodalomban egyik vagy másik helység oltáráként ismert emlékről (pl. tatárlaki, táblást, brassói oltárok) több esetben is kiderült, hogy csak a reformációt követően, esetleg csak a 18. század folyamán kerültek az illető helyre. Gyakran az egyes ábrázolások azonosítása is újdonságot hozott. Több esetben talákoztunk hibás ikonográfiai azonosításokkal a korábbi szakirodalomban, amelyek most javításra kerültek.

Kutatásunk elsődleges célja az erdélyi későgótikus és reneszánsz oltárok topografikus felmérése volt. Ennek megfelelően az elkészült katalógus összefoglalja a reformáció előtti időszak teljes, jelenleg ismert szárnyasoltár, faszobor és táblakép állományát, helyszíni kutatások alapján frissítve, gyakran módosítva és új tételekkel, adatokkal kiegészítve az eddigi ismereteket. Számos esetben sikerült azonosítani az egyes ábrázolások konkrét metszetelőképeit is. Az összeállított nyilvántartás kiindulópontul szolgálhat további művészettörténeti elemzések számára, alapvető eredményeket hozhat egy olyan területen, amelynek kutatásával régóta adós a művészettörténet-írás.

A jelen OTKA kutatás további eredménye, hogy a katalógus összeállítása, a részletek megfigyelése és leírása során máris alapvető és a korábbiakban teljességgel ismeretlen művészettörténeti összefüggések körvonalazódtak. Az első vizsgálatok alapján a következő kép bontakozik ki: a 14. századra, valamint a 15. század első felére vonatkozóan Erdélyben vajmi kevés szárnyasoltárokra vonatkozatható információval rendelkezünk; a fennmaradt legkorábbi emlékcsoport a 15. század közepe tájáról való, elvértve akad csak néhány példa a 14. századból illetve a 15. század első évtizedeiből. Ezen emlékek összefoglalása, újabb, eddig méltatlanul figyelmen kívül hagyott vagy tévesen későbbre keltezett darabokkal való kiegészítése és ezek összefüggésekben való tárgyalása mégis lényegesen árnyaltabb képet nyújt a korábbi szakirodalomban vázoltnál. Jelentős adalékokkal szolgálnak ennek az időszaknak a jellemzéséhez olyan, szinte már feledésbe merült Madonna szobrok, mint a nagyszebeni ferences kolostorban fellelhető szobor, a tordatúri Mária (4. kép) vagy a

nagyszebeni Római Katolikus plébánián őrzött, a 15. század első feléből származó Mária-szobor, de ebbe a csoportba tartoznak az alsóbajomi oltár fennmaradt darabjai is.

A nyilvántartásba vett oltárok többsége kisebb stíluscsoportokba rendezhető, és ezáltal néhány konkrét oltárépítő műhely munkája követhető nyomon. Az esetek többségében többkevesebb bizonyossággal lokalizálhatóak is ezek a műhelyek, egyik vagy másik erdélyi városban. Az egyik legjelentősebb csoport a bécsi Schottenmeister stílusjegyeivel fémjelezhető. Bár a téma többször is felmerült már a szakirodalomban, jelen kutatás további eredményeket tudott felmutatni. Újabb, eddig kevésbé vagy éppen az összefüggésben egyáltalán nem tárgyalt emlékekkel egészítettük ki a csoportot, az egyes oltárok monografikus tárgyalása olyan új eredményeket hozott, mint a megbízók azonosítása (a medgyesi oltár esetében), a „kezek” szétválasztása egy-egy oltár táblái között is és a mestereknek a bécsi műhelyhez fűződő kapcsolatának tárgyalása. A témához kapcsolódó újdonságok ilyen módon nemcsak helyi érdeklődésre tarthatnak számot, de bécsi vonatkozásaik révén az európai művészettörténet-írás számára is megnyitnak egy eddig jobbra ismeretlen terepet.

A 16. század első évtizedeiből fennmaradt oltárok jelentős száma és többségében magas színvonala megkönnyíti a műhelyek köré való csoportosításukat. Viszonylag nagy biztonsággal rekonstruálható egy – esetleg több – Segesváron működött műhely, de hasonlóképpen jelentős centrumként mutatkozik meg Nagyszeben is a fennmaradt emlékek tükrében. A koncentrált emlékanyag – nemcsak mennyiségében, de minőségében is jól tükrözi a szóban forgó városok gazdasági, kereskedelmi, kulturális helyzetét. A szebeni Vince mesternek a 16. század első negyedében kifejtett (1508 és 1524 között dokumentált) működése különösen jól körvonalazható – egyrészt szignatúrájának, másrészt általunk azonosított mesterjegyének köszönhetően. Az ő működése hívja fel egyúttal a figyelmet a festők tevékenységének többrétűségére is. Akárcsak más területeken, Erdélyben sem választható teljesen szét a táblaképfestők tevékenysége a falképfestőkétől. Ezt bizonyítja Vince mester szignált Vízaknai freskója, de erre utal a segesvári hegyi templom toronyaljában látható falkép is, amely hat imitált oltártáblát ábrázol, és amely egyértelműen a már említett bécsi, Schottenmeister által fémjelzett stíluskörhöz tartozik. (5. kép) Ilyen módon egyértelmű az is, hogy gyűjtőmunkánk során érdeklődésünket kiterjesztettük a falra festett retábulumokra is.

A gyűjtés természetesen nemcsak a teljes szárnyasoltárokat, hanem azok töredékeit is magába foglalta. A katalógus részeit képezik különálló táblaképek és szobrok mellett, ábrázolásuk nélkül fennmaradt predellák, oltárpillérek, másodlagos felhasználásban megtalált aranyozott, faragott keretlécek is. Így mód kínálkozott egyes oltárok elméleti

rekonstrukciójára is, vagy a szakirodalomban korábban tévesen rekonstruált retábulumok átgondolására.¹

Bizonyos esetekben a kutatás eredményei alapján csökkenteni kellett az erdélyiként számontartott táblaképek számát. A Magyar Nemzeti Galériában őrzött, „Marosvásárhelyi tábla”-ként ismert ábrázolásról azt sikerült igazolni, hogy a szepeshelyi főoltárral azonos műhelyben készült, Erdélybe csak a 20. század folyamán került.²

Újabb érdekes, részletesebb vizsgálatra érdemes téma, amely kutatásunk során felmerült – az erdélyi szárnyasoltárok iránti történeti érdeklődés változásának követése illetve restaurálásuk története. Sok esetben, levéltári vagy szakirodalmi adatokon túl, az oltárok hátlapján fennmaradt felirat rögzíti 18. vagy 19. századi restaurálásokat, átalakításokat tényét. Érdekes megfigyelésekre ad lehetőséget ezeknek, a beavatkozásoknak a figyelembe vétele, jól dokumentálja a restaurálás fogalmának, elvárásainak a változását az elmúlt időszakban. A katalógus számára a legjelentősebb adatokkal azonban Gisela Richter brassói restaurátor több évtizeden át végzett szisztematikus munkája szolgált. A brassói műhely a szász evangélikus egyház megbízásából, tulajdonképpen az összes, templomokban fennmaradt, reformáció előtti szárnyasoltárt és oltártöredéket restaurálta (bár munkájuk során érintettek néhány későbbi emléket is). Tevékenységük dokumentációja a nagyszebeni és a brassói levéltárakban lelhető fel és jól mutatja azokat a változásokat, amelyen az egyes darabok a brassói restaurálás során átestek. (6–7. kép) Barokk időszakban átfestett, és Richterék által feltárt táblaképek, általuk jelentősen kiegészített, átfestett korábbi károsodások mind könnyen leolvashatóak fényképeikről. Levelezésük ugyanakkor a hetvenes-nyolcvanas évek során folytatott restaurátori munka nehézségeit is dokumentálja.

A reformáció előtti oltárok kutatásával kapcsolatos eredmények egy részének közzététele az elmúlt években konferenciákon, rövid tanulmányokban és katalógustételekben megtörtént. Nagyobb lélegzetű összefoglalásra Sarkadi Emese *„Produced for Transylvania-Local Workshops and Foreign Connections. Studies of Late Medieval Altarpieces in Transylvania”* című doktori dolgozatában került sor, amelynek könyv formájában való közlése

¹ “Szárnyasoltár töredéke Csíksomlyóról”. Mikó Árpád szerk. *Mátyás király öröksége. Késő Reneszánsz Művészet Magyarországon*. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2008. Kat. 1.7, 63-64. ; valamint: “Szent Imre, oltárszárny külső táblája Csíksomlyóról”. Kerny Terézia szerk. *Szent Imre 1000 éve. Multimédiás DVD-ROM a székesfehérvári millenniumi emlékévé és kiállítás dokumentumairól*. Székesfehérvár: Egyházmegyei Múzeum, 2008. Kat.40.

² „Az úgynevezett „Marosvásárhelyi tábla” eredetéről, avagy a regionális kutatások buktatóiról”. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 57. 2008/1, 145-149.

folyamatban van a lipcsei Geisteswissenschaftliches Zentrum für Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas gondozásában. A könyv, a doktori dolgozat tanulmányai mellett közzéteszi a jelen OTKA kutatás során összegyűjtött emléktanyag teljes, „check-list” jellegű katalógusát is, amely a doktori dolgozatnak nem volt része, de adattárként jelentős támpontot jelent majd a további kutatások számára.

További, a gyűjtés során körvonalazódott kutatási témák állnak kidolgozás alatt – köztük az egyik legjelentősebb a segesvári 16. századi oltárépítő műhelyek részletes feldolgozása. A témához kapcsolódó első konferencia-előadást Sarkadi Emese 2009 novemberében tartotta, “Dürer in a Transylvanian interpretation. Patterns and Originality on a Sixteenth Century Altarpiece” címmel, a “Patterns of Uniqueness: Singularity and Regularity in the Middle Ages. In honor of Gerhard Jaritz” című konferencián, amelyet a prágai egyetem művészeti kara, valamint a brnoi Moravska Galeria szervezett.

II. Az erdélyi 17. századi oltárok művészete a magyar művészettörténet-írás kevésbé kutatott területe. A felmérés célja is az volt, hogy ezt a hiányt pótolja, a munkánk során nagyon sok, a szakma számára eddig ismeretlen, kora barokk oltárt fotóztunk le, illetve az oltárok adatait rögzítettük. A felmérés alatt a teljességre törekedtünk, ez még természetesen nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy további 17. századi oltárok bukkanhatnak fel a későbbiekben. Erdélyben két területen őrződtek meg kora barokk oltárok, az evangélikus szász, valamint a reformáció alatt is katolikusnak maradt települések templomaiban. Az evangélikus egyház a reformáció után is, megtűrt egy főoltárt a templomokban, a katolikusoknál pedig fennmaradt a több oltár állításának szokása. Kutatásaink során tehát erre a két területre koncentráltunk.

A felmérés három különböző munkát igényelt.

1. Minden évben a felmérési munkákat megelőzően, pontosan feltérképeztük azokat a településeket, amelyek templomait, kápolnáit meg szeretnénk volna látogatni. A katolikus területek esetében, a művészettörténet-írás ténylegesen fehér foltjáról lévén szó, azt az egyszerű módszert választottuk, hogy az összes a 17. században is katolikus települést listába vesszük. Az evangélikus templomok esetében, a dokumentáltan 17. századi oltárral rendelkező települések mellé, tervbe vettük azoknak a falvaknak a

meglátogatását is, ahol írásos feljegyzést találtunk ilyen oltárról. Ugyanakkor a helyszínen, sok esetben az evangélikus püspökségek dékánátusainak adatait is felhasználtuk. Bevettük az útitervünkbe a nagyobb városok templomait is, mert ezekben általában jelentős számú 17. századi epitáfium őrződött meg. Ez utóbbi emlékcsoport ugyan nem tartozik az oltárok közé, de felépítésükben, ornamentikájukban az oltárok mintáját követik, és ugyanazok a mesterek is faragták őket, mint az előbbieket. Így megismerésük mindenképp szükséges volt. Tervezett munkánkról előzetesen tájékoztattuk a gyulafehérvári Római Katolikus Érsekséget, illetve a nagyszebeni evangélikus püspökséget, és annak dékánátusait is, akik levélben jelezték, hogy támogatják felmérésünket.

2. A terepen végzett felmérés során az OTKA program alatt 82 város és falu templomát, vagy kápolnáját kerestük fel. eltérő volt az evangélikus és katolikus települések végzett felmérés. Az evangélikus falvakban a helyi gondnok segítségével jutottunk a templomba. A templom gondnoka legtöbbször, a faluban maradt utolsó százak közül került ki, akik nagymértékben gyanakvóak minden idegennel szemben. Bizalmatlanságuk érthető, hisz a szász településeken lényegesen nagyobb számban történtek templomrablások az elmúlt időszakban. A 17. századi kisselyki oltár 1999-ben lopták el a falu templomából, ezt az oltárt már nem is sikerült lefotóznunk, így ennek az emlékeknek úgy veszett nyoma, hogy tudunkkal még fotó sem őrzi egykori képét. A mihályfalvi oltár bár megőrződött, de egyre rosszabb az állapota, mert olyan templomban áll, melynek ablakai hiányoznak, így nemcsak az időjárás változásának van kitéve, de galambok menedékének is szolgál. (8. kép) A bizalmatlanság ellenére a szász templomokban is maradéktalanul bejutottunk, fényképezhattunk, az oltár adatait rögzíthettük. A középkori emlékekkel szemben a 17. századi oltárokat, a századok nem szállították gyűjtőtemplomokba, még a nagyszebeni egyházi gyűjteménybe is csak nem túl kvalitásos 17. századi töredékek kerültek be. Így aztán a helyszínen kellett keresnünk az evangélikus templomok kora barokk oltárait.

A katolikus településeken nyitottabbak és lényegesen segítőkészebbek voltak a felmérés során. A plébánosok és harangozók rendszerint, nagyon bőkezűen bántak az idejünkkel, és azonnal a segítségünkre siettek.

A helyszíneken digitális, esetenként hagyományos fényképet készítettünk az emlékekről, méretüket rögzítettük, készítemény technikákat

megfigyeltük és feljegyeztük. Minden olyan további adatot rögzítettünk, amely a későbbiekben az oltárok katalógusának összeállításához szükségesnek gondoltunk.

3. Az összegyűjtött adatok számítógépes rögzítése, és rendszerezése a munka utolsó fázisához tartozott. A helyszíneken feljegyzett adatok begépelése mellett, az oltárokról igyekeztünk, minél több archív felvételt megszerezni. Ehhez a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal fotótárát, a Művészettörténeti Kutatóintézet Adattárában Fischer Józsefnek a 20. század harmincas éveiben készült fényképeit, valamint Balogh Jolán hagyatékának fotóit használtuk fel. Aggházy Mária hagyatéka, mely a Szépművészeti Múzeum könyvtárában található, szintén értékes, egyes oltárok esetében, korábbi átfestetlen állapotokat rögzítő fotókkal szolgált. Az utóbbi évtizedekben megszorodó forráskiadványok³, pedig abban segítettek, hogy egy-egy régi dokumentum leírásában korabeli, ma is álló emléket tudjunk azonosítani. Ezeket, az adatokat a teljességre törekedve beírtuk a kora barokk oltárok digitális katalógusába.

A 17. századi oltárok feltérképezésének célja elsősorban a hiánypótlás volt. Erdély 17. századi művészete kapcsán eddig szinte kizárólag építészettel, a nagy népszerűségnek örvendő kazettás famennyezetekkel, vagy sírköszobrászattal foglalkoztak. Bár Garas Klárának a 17. századi magyarországi festészetéről, valamint Aggházy Máriának ugyanennek az időszaknak a magyarországi szobrászatáról szóló könyveiben néhány erdélyi emlék is bekerült,⁴ a kép nagyon hiányosnak mutatkozott. Ez azért is lehetett így, mert Garas Klára és Aggházy Mária kutatási lehetőségei Erdélyben, abban az időben igen korlátozottak voltak. Az utóbbi időben Mihály Ferenc restaurátor némiképp igyekezett pótolni a hiányt, ugyanakkor könyveiben nem szisztematikusan tárgyalja a 17. századi oltárokat, hanem azok az emlékeket válogatta be, amelyeket restaurált, vagy amelyeken kutatást végzett.⁵

Jelen OTKA program alatt az erdélyi 17. századi oltárok legteljesebb katalógusát állítottuk össze. Ezentúl azonban, az irodalom, a források és egyháztörténeti adatok lehetővé tették az első átfogó művészettörténeti elemzést is. A levéltári, könyvtári munka, és a felmérések

³ *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok. I. 1727–1737.* Szerk.: Kovács András – Kovács Zsolt, Kolozsvár 2002.; *A székelyföldi katolikus plébániák levéltára.* I. Közli: Sávai János, Szeged 1997.

⁴ Garas Klára: *Magyarországi festészet a XVII. században.* Budapest 1953.; Aggházy Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon.* 1–3. Budapest 1959.

⁵ Lángi József – Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések.* 1–3. Budapest 2002–2006.

összevetéséből a csíksomlyói ferences kolostor oltáiról szóló előadás született.⁶ Az emlékek katalógusának rendszerezése alatt körvonalazódtak a kora barokk oltárok keletkezésének indítékai, körülményei is. Az evangélikus és a katolikus települések oltárai formájukban, ornamentikájukban nemegyszer nagyon közeliak, ami nem meglepő, hisz szász mesterek dolgoztak katolikus megrendelésekre is, mégis az oltár állításának indítatása teljesen másból gyökerezett a két területen. A szászoknál elsősorban a tönkrement oltárok pótlása, vagy reprezentatívabb retábulum állítása indította a közösséget újabb megrendelésre. A kerci evangélikus templomnak az egész szentély betöltő oltára jó példa erre. (9. kép) A szász területen fennmaradt 17. századi oltárok száma is kevesebb (9 ilyenről tudunk), mert evangélikus templomban egyetlen főoltárra volt szükség, és még az is nemegyszer megőrződött a középkorból. A katolikus falvakban nem volt ilyen számbeli korlátozás, annyi oltárt állíthatott egy közösség, amennyit anyagilag bírt, vagy amennyit annak előljárói tudtak támogatni. Nagyszámban maradtak fenn kora barokk oltárok Mikházán, az egykori ferences kolostorban (10. kép), a nagyrészt protestánsra lett Udvarhelyszéken csak néhány oltárról tudunk (2 áll Homoródkarácsonyfalván, 1 Székelyudvarhelyen, 11. kép). Meglepően sok kora barokk oltár őrződött meg a katolikusnak maradt egykori Gyergyó- és Csíkszék területén, itt összesen 27 oltár és 3 töredék lett lefotózva. Kézdiszék északkeleti, katolikus részén, elsősorban töredékeket találtunk nagyszámban, 7 töredéket és 3 oltárt. A 19. század közepén több templomot is romba döntő földrengés sújtotta ezeket, a településeket, a töredékek nagyszáma itt ezzel lehet összefüggésben.

A katolikus templomok ma ismert kora barokk oltárai szinte kizárólag a 17. század második felében készültek. A felméréssel párhuzamosan folyó kutatómunka eredményeként, az is körvonalazódott, hogy mi áll ennek az oltárépítési buzgalomnak a háttérében. A 17. század elején Erdélyben a katolikus vallás lényegesen visszaszorult. Katolikus települések is csak kis szigetekben maradtak fenn, Mikháza környékén néhány falu, az egykori Csík- és Gyergyószék teljesen, valamint Kézdiszék északkeleti része. Az 1620-as években, pedig Erdély egyetlen működő kolostorában márcsak egy szerzetes maradt, nagyon nagy paphiány is volt. Ugyanebben az időben Felső-Magyarországon megerősödött az ellenreformáció, Pázmány Péter irányítása alatt. A katolikus vezetés ugyanakkor nem szerette volna elveszíteni megmaradt híveit Erdélyben, ezért Pázmány Péter kezdeményezésére ferenceseket küldtek Erdélybe. Ezáltal, nem az ellenreformáció élvonalában álló jezsuita rend jelent meg a

⁶ A csíksomlyói ferences templom 17. századi oltárai. (előadás *A régi Erdély művészete* című, a kolozsvári Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány szervezésében, 2005. október 20–22. között megtartott konferencián)

területen, hanem a ferencesek, akik elsődleges feladata a még katolikusnak maradt hívek lelki gondozása, és vallásukban való megtartása. A ferencesek ezután épp ezeken, a katolikus szigeteken települtek meg. Az 1620-as évek végétől Mikházán, Csíksomlyón kezdtek el tevékenykedni, majd később 1665-ben Gyergyószárhegyen. A ferencesek buzgalmát jellemzi, hogy miután 1661-ben Csíksomlyón a török-tatár csapatok felégetik a templomot, annak berendezésével együtt, húsz évvel később már hét oltár áll itt.

Elemmezve a katolikus templomok kora barokk oltárait világos a mondanivalójuk is, rajtuk, a ferences szenteken kívül megjelennek a jezsuita szentek, és más jezsuitákhoz köthető ábrázolások is. A menaságújfalusi kápolna főoltárán Xavéri Szent Ferenc és Loyolai Szent Ignác szobrai állnak, ugyanez a két jezsuita szent jelenik meg a csíksomlyói Salvator-kápolna festett famennyezetén is. Példa a jezsuita ábrázolásokra a Havas Boldogasszony római Santa Maria Maggiore-beli kegyképeinek megjelenése a mikházai kolostortemplomban (12–13. kép), melynek másolását épp a jezsuiták engedélyeztették, 1570-től, és jórészt csak az ő templomaikban is terjedt el. A jezsuita címerben megjelenő, de a ferencesek által is előszeretettel használt IHS monogram, megszámlálhatatlan kora barokk oltáron tűnik fel. A magyarországi ellenreformáció által felkarolt magyar szent királyok kultusza szintén termékeny talajra lelt az erdélyi katolikus településeken (14–15. kép).

A katolikus területek kora barokk oltárai egyértelműen a ferencesek megjelenésének, tevékenységének tudható be, művészetük pedig az ellenreformációból nyert ihletett, melyet itt a ferences szerzetesek képviseltek. A Mikháza környéki katolikus falvakban ugyan nem érzékelhető ez a hatás, hisz egyetlen emlék sem őrződött meg, a mikházai egykori kolostortemplom azonban a maga 5 kora barokk oltárával bőségesen kárpótol. A mikházai oltárok további különlegessége, amint egy 1692-es dokumentumból kiderült, hogy ma is ugyanazok az emlékek és ugyanazon a helyen állnak, mint amikor felszentelték azokat. Gyergyószárhegy környékén szintén kevés emléket találtunk, csupán a gyergyóremetei templomban áll ma is egy tabernákulum, másodlagosan egy későbbi mellékoltárra helyezve, Gyergyószárhegyen, a ferences központban viszont 6 kora barokk oltár ismert, 3 a plébániatemplomban, 3 pedig a ferences kolostor templomában. A csíki templomok gazdag kora barokk emléke, bizonyára csíksomlyói ferencesek és a templomuk hatását tükrözi. A kolostortemplom oltárai sajnos áldozatul estek 18–19. századi átalakításoknak, de a környék templomaiban 21 oltár áll ma is e korból, további 3 pedig töredékesen maradt fenn.

Következtetésként elmondható, hogy a katolikus területek oltárművészete nem más, mint az Erdélyben ekkor a ferencesek által képviselt ellenreformáció művészete. Ez a kora barokk művészet pedig éppúgy a 17. századi művészet része, akár a 17. századi reneszánsz ihletésű

építészet, vagy a protestáns területek díszítő művészete. Az újabb művészettörténeti megállapításokat, Szócs Miriam *17. századi erdélyi oltárok. Kora barokk oltárok a Székelyföldön* című, ez évben megvédésre kerülő, Ph.D. dolgozata tartalmazza. A jelen OTKA felmérés nélkül, pedig lehetetlen lett volna ilyen átfogó kép megalkotása.

Mellékletek:

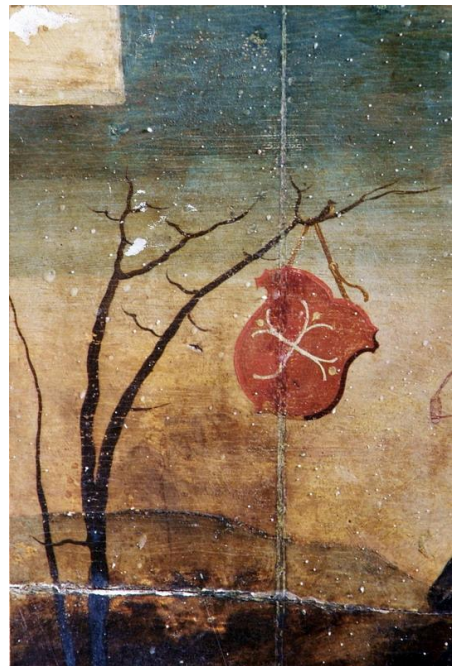
1. Fényképmelléklet
2. Sarkadi Emese doktori dolgozatának tartalomjegyzéke

1. Segesvár. Hegyi templom

2. Az almakeréki oltár oromszobrai. Archív felvétel. (Gisela Richter)

3. Vince mester mesterjegye a tatárlaki oltáron

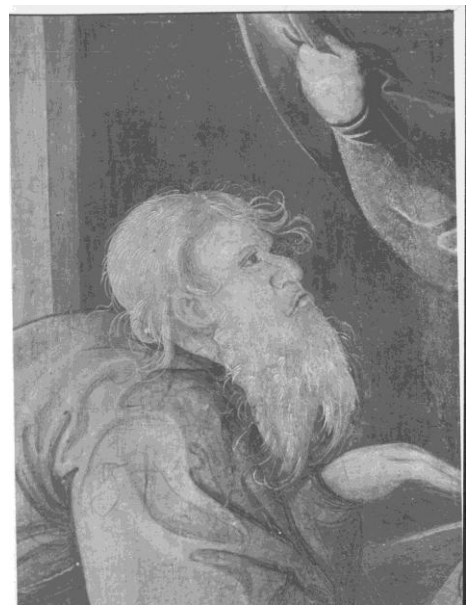
4. A tordatúri Mária

5. Táblakép imitációja a segesvári „Hegyi templom” toronyaljában

6. A kundi oltár részlete restaurálás előtt

7. A kundi oltár részlete restaurálás után

8. A mihályfalvi templom oltára

9. A kerci templom oltára

10. Mikháza, egykori ferences templom

11. Székelyudvarhely, a Jézus szíve kápolna oltára

12. Mikháza, Havas Boldogasszony oltár

13. Róma, Santa Maria Maggiore, Mária kegykép

14. Csíkszentimre, főoltár

15. Csíkszentgyörgy, főoltár

Produced for Transylvania - Local Workshops and Foreign Connections.
- Studies of Late Medieval Altarpieces in Transylvania –
PhD dissertation in Medieval Studies by EMESE SARKADI

Table of Contents

Foreword

1. The history of interest in Transylvanian altarpieces.....	5
1.1 Previous scholarship.....	5
1.2 Restoration work. Gisela Richter's workshop in Kronstadt.....	13
2. Historical background and art historical preliminaries.....	17
2.1. The historical and social situation in the region between the fourteenth and sixteenth centuries, with special reference to masters, guilds and altarpieces.....	17
2.2. Evidence from the objects. Preliminaries of the local mass-production – an overview.....	35
3. Altar production at the end of the fifteenth century. A group of retables and followers of the Viennese <i>Schottenmeister</i> in Transylvania.....	46
3.1. Introducing the problem.....	46
3.2. The BIRTHÄLM altarpiece.....	50
3.3. The Mediasch retable.....	73
3.4. The panels from Grossprobstdorf.....	85
3.5. The wall-paintings in Schässburg.....	95
3.6. Summary. Transylvania's special role for the Schotten-followers.....	105
4. Vincencius Pictor Cibinensis. The development of a Transylvanian master in the sixteenth century.....	109
4.1. Previous research on Vincencius and the historical sources.....	109
4.2. The Seiden/Taterloch altarpiece.....	115
4.3. The Meschen/Gross-Schenk altarpiece.....	123
4.4. Vincencius as a wall-painter.....	128
4.5. The Heltau altar	131
4.6. Other works associated with the Vincencius-workshop and its influence.....	139
4.7. Conclusions - The Vincencius-workshop . Style and historical certitudes.....	144
5. Conclusions and future tasks. General observations on the development of medieval and early modern Transylvanian altar production.....	147
6. Appendix: Catalogue. (Transylvanian winged altar-pieces and fragments of altars analyzed in the thesis).....	157
Bibliography.....	221
Place Name Concordance.....	253
Map.....	254
Figures	